

Jože Kušar, Domen Kušar

OBNOVA "VORENČEVIH SVISLI" NA PLANINI USKOVNICA

2005 / 2 AR

UDK 711.168
COBISS 1.04 strokovni članek
prejeto 13.10.2005

Refurbishment of the hayloft "Vorenčeve svisli" on the Uskovnica Mountain

izvleček

Seniki (svisli po bohinjško) so po bohinskih planinah na Pokljuki po svoji konstrukcijski zasnovi in arhitekturni ter likovni sporočilnosti nadvse dragocena prvina kulturne krajine. Njihova konstrukcijska zasnova verjetno izvira iz zelo starih, verjetno protovenetskih, delovnih in obrtnih izročil, ki so znala mojstrsko povezati naravne danosti smrekovega debla z delom človeških rok v presenetljivo enotnost in popolnost preproste stavbe za shranjevanje sena, svisli.

Seniki danes nezadržno propadajo. S tem pa bohinske planine na Pokljuki izgubljajo svojo žlahtno prvobitnost in verodostojnost zgodovinskega izročila. V ta sklop raziskovanja sodi tudi vprašanje ali ohranjati tradicionalne planšarske stavbe v prvotni zunanji podobi, vendar z novo vsebino, ki jih edina lahko otme propada in izginotja ali pa jih prepustiti dokončnemu propadu in izbrisu iz podobe pokrajine. Rezultat teh razmišljanj predstavlja prenova starega senika, "Vorenčevih svisli" na Uskovnici v delovno raziskovalni in bivalni prostor. Pri prenovi se je izhajalo iz stališča: kar je še ostalo avtentičnega (gabarit in del ogrodja s konstrukcijskimi detajli povezav brun), je potrebno ohraniti in obnoviti. Vsi materialni ostanki senika so bili skrbno izmerjeni. Nato je bil s pomočjo konservatorja Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju arhitekta Bojana Šlegla napravljen načrt avtentične obnove senika z novo funkcionalno vsebino.

ključne besede:

Kladne zgradbe, prenova, senik - svisli.

abstract

Because of their structural concept and architectural as well as artistic narrativeness haylofts ("svisli" in the Bohinj dialect) on Pokljuka in the Bohinj Mountains are exceptionally valuable elements of the cultural landscape. Their structural concept probably originated from ancient, probably proto-Vendic working and craftsmanship heritage, which had the ability to exquisitely join natural features of the spruce trunk and human handicraft into surprising unity and perfection of a simple building for storing hay - the svisli.

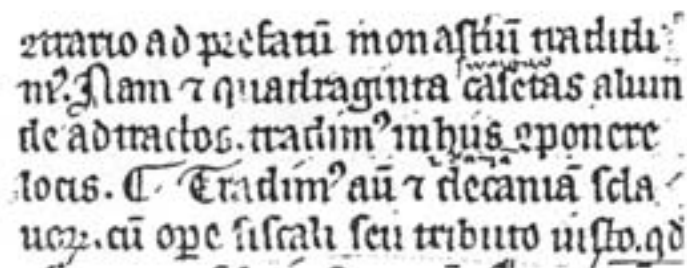
Today haylofts are unstoppably falling apart. Consequently Pokljuka in the Bohinj Mountains is losing its primeval nobleness and authenticity of historical heritage. This part of the research deals with the issue, whether to preserve traditional shephard's buildings in their original external image, but with new content - the condition that can prevent further dilapidation and extinction, or to sentence them to definite dilapidation and eradication from the landscape image. The result of such consideration is renewal of the old hayloft "Vorenčeve svisli" on Uskovnica into a research and living space. The driving attitude to renewal was to preserve the remaining authentic parts, meaning the dimensions and part of the roof structure with structural details of log binds, which had to be preserved and renovated. All material evidence of the hayloft were carefully measured. Then, with the help of architect Bojan Šlegl, a conservationist from the Agency for monument protection in Kranj, a plan for authentic renewal of the hayloft with new functional content was produced.

key words:

Log buildings, renewal, hayloft - svisli.

Zgodovinski pregled

Tradicija lesene gradnje na slovenskem ozemlju sega v prazgodovino. Prva dokumentirana bivališča v Sloveniji so bila lesena mostišča na Ljubljanskem barju. Za zgodovino slovenske lesene gradnje pa je pomemben dokument Kremsmünsterska listina (Slika 1), ki je nastala leta 777. Izvirna listina se ni ohranila, pač pa poznamo prepise: Codex Tradit. Passav. Codex Lonsdorffianus iz 13. stoletja, Codex Friderician. iz 14. stoletja. Listina govori o tem, kako je bavarski vojvoda Tasilo razporejal posesti okoli Kremsa. Med drugim omenja tudi dekanijo (okraj, kjer je prvotno živelo deset družin) Slovencev in v zvezi s tem navaja Tasilovo naročilo, "Nam et quadraginta casetas aliunde adtractos tradim' in his componere locis." kar v prevodu pomeni: "Naj se v teh krajih sestavi tistih štirideset hiš, ki so jih od drugod privlekli".

Slika 1: Del besedila Kremsmünsterske listine.
Part of the wording of the Kremsmünster Charter.

Ta, sicer kratek stavek kaže na dve zanimivi dejstvi. V prvem delu gre za sestavljanje hiš in ne za gradnjo. Drugi del, ki je nadaljevanje, pa govori o tem, naj bi sestavne dele hiše privlekli od drugod. Gre torej, po današnjem poznavanju zgodovine, za

nenavaden tehnični projekt. Zelo verjetno je, da so sestavne dele hiš označili, nato hiše preprosto razdrli, odnesli sestavne dele na novo lokacijo in jih nato sestavili. Čeprav ni arheoloških dokazov, lahko sklepamo, da je bila po Kremsmünsterski listini serijsko grajena kolonizatorska hiša za kmete, ki so jih naseljevali fevdalci, preprosto bivališče, ki ga je bilo mogoče hitro postaviti. Na območjih kjer prevladujejo iglasti gozdovi, so gradili lesene stavbe s kladnimi stenami. Na rabo lesa za gradnjo je v naseljih občutno vplivalo tudi to, da so imeli naseljenci v skupnih gozdovih les zastonj.

Kladne zgradbe

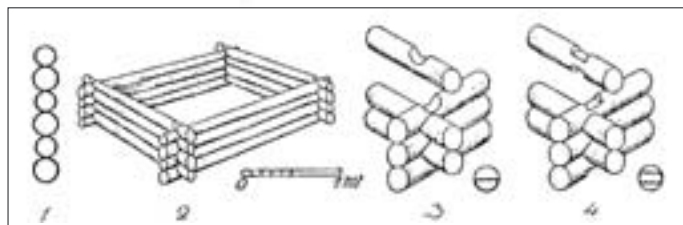
Gradnja kladnih sten je razmeroma preprosta, čeprav je bila pot do iznajdbe vogalne zveze s prekržanimi bruni zelo dolga. Na Dunaju hranijo v naravoslovno zgodovinskem muzeju iz halštatske dobe dele vogalne konstrukcije, zložene iz brun, pri katerih se stiki sedlasto nalegajo (Slika 2). Verjetno so pozneje to lesno zvezo izpopolnili tako, da so debela na obeh koncih, kakšnih 20-30 cm pred koncem, spodaj in zgoraj zasekali in nato v vogalih prekržali. Takšna zveza se po navedbah T. Cevca imenuje "na brade" (Slika 3). Bruna se zlagajo v steno drugo nad drugo tako, da leži na debelejšem koncu spodnjega tanjši konec zgornjega. Tako se višina stene sproti izravnava. Ponavadi so bruna položena druga ob drugo, stiki pa ali izravnani ali zamašeni z mahom, ilovico, blatom, malto oziroma lanenim pezdirjem. Konstrukcija stropa pa se običajno sestoji iz nosilnih travov poveznikov, ki so enakomerno položeni na obodna bruna pritličnega dela stavbe in zasidrani s sedlastim naleganjem ter pritrjeni s klinom. Ostrejša se da izvesti; ostrejša na lege, ostrejša na sohe in goltniška ostrejša na špirovce. Za kritino so prvotno najverjetneje uporabili smrekovo lubje, kasneje pa lesene skodle ali slamo.

Na gradnjo vpliva tudi orodje. V tisočletjih se drvarsko in

tesarsko orodje ni skoraj nič spremenilo ali izpopolnilo. Uporabljalo se je drvarsko sekuro in tesarsko plenkačo, dvoročno gozdno žago in sveder žlebnik. Tudi v Sloveniji so za gradnjo lesenih koč in gospodarskih poslopij do zadnjih let povsod uporabljali tradicionalno ročno drvarsko in tesarsko orodje, ki ga pa danes žal v natančnosti neuspešno zamenjuje bencinska ali električna motorna žaga, ki je sicer hitrejša, drugače pa neokretna in nenatančna za zahtevno in precizno izvedbo lesnih zvez.

Slika 2: Del vogalne konstrukcije kladne stene iz halštatske dobe v muzeju na Dunaju (foto: J. Kušar).
Part of the corner structure of the log wall built during the Halstat period from the Vienna Museum.

Slika 3: Princip gradnje kladnih sten iz starega učbenika.
Vir: Phleps, H., 1942: Holzbaueunst. Der Blockbau. Bundesverlag Karlsruhe, slika št. 62.
The principle of building log walls depicted in an ancient manual.

Aplikacija poskusa gradnje kladnih stavb na podlagi poročila Kremsmünsterske listine prevaja procese in značilnosti arhitekturnega in konstrukcijskega raziskovanja, interpretacije in transformacije na primer obnove "Vorenčevih svisli" - senika na planini Uskovnica v vzhodnih Julijskih Alpah.

Seniki na bohinjskih planinah

Senik (Sliki 4, 5) na bohinjskih planinah v Julijskih alpah predstavlja primer uporabe konstrukcije kladnih sten za manjše hiše, pri kateri so uporabljena ravna debela, ki so daljša od razpetine. Gradnja temelji na tektonskem principu nalaganja.

Slovenci imamo srečo, da so Julijske alpe z bohinjskimi planinami pred našim pragom ter da lahko spoznavamo in raziskujemo to slovensko dediščino, ki obsega prastaro naravno, kulturno in tehnično dediščino. Te planine so zelo staro poselitveno območje. Prebivalci iz dolin so imeli na planinah razvito predvsem planšarstvo. Da bi seno v teh predelih, kjer je obilo dežja ne gnilo, so si na velikih košeninah kmetje omislili senike - "svisli(e)" posebne zgradbe, sestavljene iz brun, za hrambo posušenega sena, ki so v Evropi posebnost ter ohranjajo

pradavno tesarsko znanje, ki se je morda zaradi izoliranosti in odmaknjenosti Bohinja pri teh kladnih zgradbah do popolnosti tudi v detajlih ohranilo. Tipologijo svisli pogojujejo posebna logistika, vremenske razmere, topografija košenin in s tem zvezana količina sena, kar je vse odvisno od letnega časa in naravnega ciklusa. Bohinjski planšarji so razvili v tem stavbarstvu, posebno na področju konstrukcijske zasnove samoniklo stavbno raznolikost, ki pa na prvi pogled niti ni opazna.

Sliki 4,5: Senik - "svisli" na Uskovnici ter detajl vogalne vezi (foto: J. Kušar).
Hayloft - "svisli" on Uskovnica and a detail of corner binds.

Planšarske stavbe po bohinjskih planinah so po svoji konstrukcijski zasnovi nadvse dragocena prvina kulturne krajine. Njihova konstrukcijska zasnova prav verjetno izvira iz zelo starih (verjetno protovenetskih) delovnih navad in obrtnih izročil ter nam na primeru svisli na bohinjskih senožetih omogoča pogled nazaj v davno minulo preteklost. Brezimni in nam nepoznani graditelji teh stavb so znali mojstrsko povezati naravne danosti smrekovega debla z delom človeških rok v presenetljivo enotnost in popolnost preproste stavbe za shranjevanje sena - svisli.

Slovenska planšarska stavbna dediščina v splošnem arhitekturnem smislu sploh še ni dobro raziskana. Izjema so le ovalne planšarske stavbe na Veliki planini, ki sta jih raziskovala dr. Tone Cevc in arhitekt Vlasto Kopač. Ni pa podrobno raziskana tehnologija in konstrukcijska zasnova posameznih tipov stavb v vzhodnih Julijskih Alpah, prav gotovo pa ni raziskana konstrukcijska zasnova senikov na bohinjskih planinah. Te stavbe nezadržno propadajo (Sliki 6, 7), s prenovo in spremembo namembnosti v počitniško rabo so marsikje tudi brez potrebe postale v konstrukcijski izvedbi drugačne. Ker je vedno manj dobrih primerkov, bo tipologijo konstrukcijske zasnove teh stavb vedno težje vzpostaviti.

Sliki 6,7: Propadajoča senika na bohinjskih planinah (foto: D. in J. Kušar).
Dilapidated haylofts in the Bohinj Mountains.

Problem varovanja in ohranitve tesarskega znanja ima svojo utemeljitev. Družbene spremembe po II. svetovni vojni so v Slovenijo prinesle vsesplošno težnjo po industrializaciji dežele. Z vsesplošno družbeno podprto industrializacijo sta začela obrt in obrtno znanje v Sloveniji nezadržno propadati. Začel se je spreminjati vrednostni sistem. Ni se več cenilo obrtno znanje in spoštovalo cehovsko hierarhijo: mojster - pomočnik - vajenec. Pri obrteh se je obrtniško znanje prenašalo z izročilom, ki je bilo

velikokrat vezano tudi na hierarhijo ceha. Z uporabo mehanizacije in električnih orodnih strojkov je nekdanje, zahtevno ročno obrtno delo postalo enostavno, ker se ga z modernim orodjem veliko lažje izvede.

Nekdanji obrtnik je bil odvisen predvsem od obvladovanja delovnih postopkov in tehnoloških zmožnosti ročnega orodja. Vsakdanje delo slehernega obrtnika je bilo namreč vezano na poznavanje določenih pravil. Ta pravila so ga naučila spoznavati lastnosti gradiv in ga usmerjala, kako naj gradiva čim popolneje in ustrežneje izrablja. Ta pravila so ga navajala na ustrezen delovni način in mu določala delovni postopek ter predpisovala za to potrebne pripomočke in delovna orodja, hkrati pa ga tudi seznanjala z različnimi tehnikami končnih del. Vsa ta pravila, strnjena v celoto, so tudi tvorila jedro nekdanjega tesarskega strokovnega obrtniškega znanja.

Dolgoletno zaničevanje starega tesarskega znanja in vedenja o stavbnih zakonitostih, ki se je prenašalo iz roda v rod le po ustnem izročilu, je pomenilo pozabo tega znanja za vedno. Prav zato je danes težko dobiti tesarske mojstre, ki še obvladajo nekdanjo obrtno veščino in ki jim ni vseeno kakšen bo v detajlu in v celoti njihov izdelek.

Slika 8, 9, 10: Primer novega senika in detajlov izvedbe na planini Trstje (foto: J. Kušar).
Example of a new hayloft on the Trstje Mountain and construction details.

Primeri novih senikov na planinah Trstje, Uskovnica, Zajamniki, Javorniki, ki jih postavljajo bohinjski kmetje, so vse prej kot vzpodbudni in ohrabrujoči. Detajl povezav in stikov novega senika, zgrajenega 2002 na planini Trstje (Slika 8) kaže, da se je tisočletja staro in dovršeno tesarsko znanje pozabilo. Pomembno izvedeni detajli (Sliki 9, 10) kažejo, da ni dovolj, da se pri obnovi uporabi le isti material in ohrani enako obliko. Brez ohranjanja avtohtonega strokovnega znanja ter ohranjanja stavbnih značilnosti bodo stavbe v bohinjskih planinah izgubile svojo žlahtno prvobitnost in verodostojnost zgodovinskega izročila. V ta sklop raziskovanja sodi tudi vprašanje ali ohranjati

tradicionalne planšarske stavbe v prvotni zunanji podobi, vendar z novo vsebino, ki jih edina lahko otme propada in izginotja ali pa jih prepustiti dokončnemu propadu in izbrisu iz podobe pokrajine.

Obnova "Vorenčevih svisli" (senika) na Uskovnici

Obnova se je pričela leta 1975 z nakupom starega senika, po bohinjsko "Vorenčevih svisli" (v kataster je bil vrisan že ob nastanku in uradni evidenci katastrskih načrtov leta 1868) ter preureditvijo v delovno raziskovalni in bivalni prostor. Ker je senik zaradi razpadle strehe vedno bolj propadal, so leta 1976 posekali potrebna debla ter nato z bohinjskim tesarjem, ki je še obvladoval staro tesarsko znanje (že pokojnim Jožetom Sodjo) postavili nov senik, dosledno v obliki in dimenzijah razpadajočega senika ter v konstrukcijski tehniki in izvedbi gradnje senikov na bohinjskih planinah.

Slika 11: Konstruktivna obnova "Vorenčevih svisli" na Uskovnici leta 1976 (foto: J. Kušar).
Structural refurbishment of the "Vorenčeve svisli" on Uskovnica in 1976.

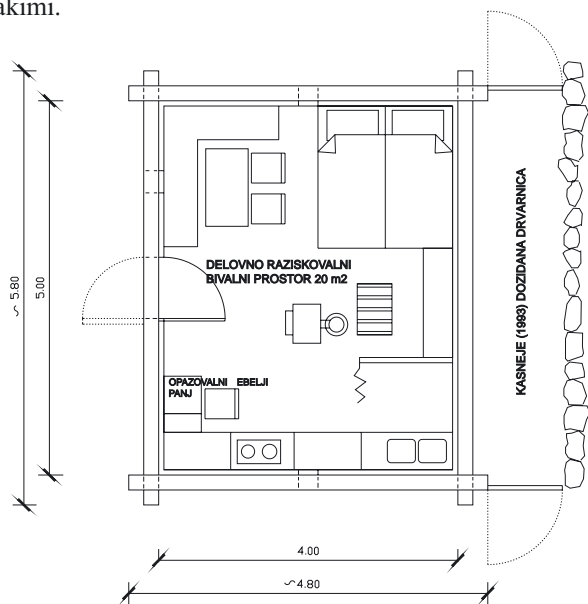
Pri obnovi senika smo izhajali iz stališča: kar je še ostalo avtentičnega (gabarit in del ogrodja ter konstrukcijski detajl povezav brun), je potrebno ohraniti in obnoviti. Vsi materialni ostanki senika so bili skrbno izmerjeni. Nato je bil s pomočjo konservatorja arhitekta Bojana Šlegla z Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju napravljen načrt avtentične obnove senika z novo funkcionalno vsebino (Sliki 12, 13). Ohranilo in uporabilo se je podstavek iz skrbno zloženih in pravo položnih kamnov na zemljo, medtem ko se je trohneče dele špirovcev in obodnih brun sežgalo, da ne bi prenesli gnilobe na klade novih svisli. Pri obnovi se je dosledno upoštevalo nekdanje tesarsko znanje v konstrukcijski zasnovi kot jo je po starodavnem izročilu obvladal pri bohinjskih tesarjih priučeni Jože Sodja iz Bohinja. Žal njegovi občasni bohinjski pomočniki pri gradnji niso med delom pridobili (ali niso imeli za to dovolj interesa) zahtevnega tesarskega znanja za avtentično in dovršeno gradnjo bohinjskih svisli.

Zaključek

Dediščina senikov v izvedbi kladnih sten na Bohinjskih planinah vedno bolj izginja, zato mora biti naš cilj, da bomo to arhitekturo cenili in varovali, da je ne bomo ločili od vsakdanjega življenja in iz nje naredili muzejskega eksponata. Vpletati jo moramo v naša snovanja, da bi se lahko tudi v našem času čutila konstrukcijska dediščina.

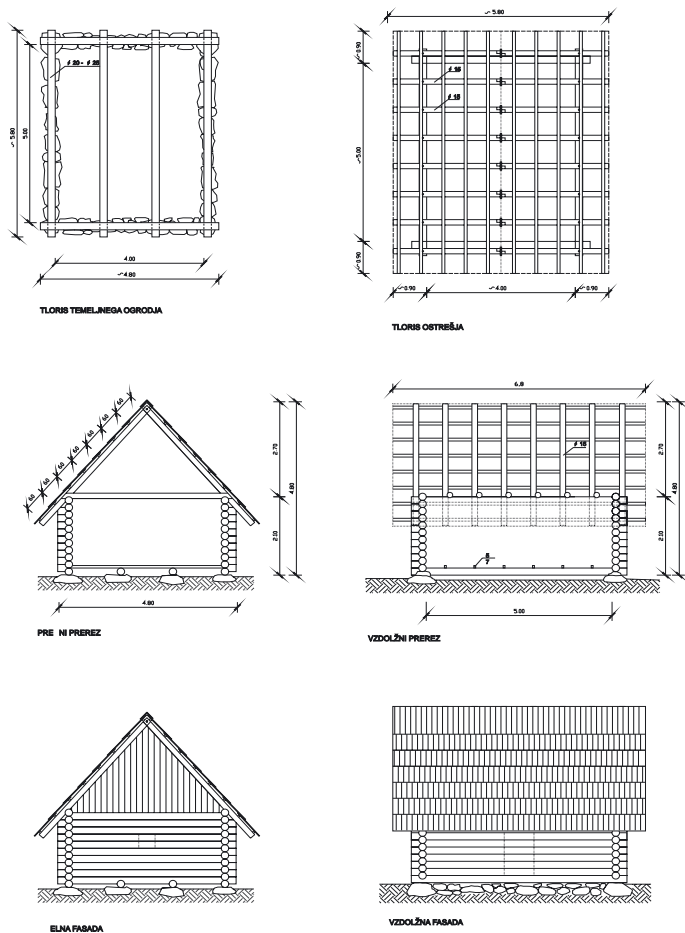
Vzporedno z obnovo "Vorenčevih svisli" (Sliki 14, 15) se je želelo ohraniti in oteti pozabi dragoceno tesarsko izročilo, ki je komajda še kje poznano in razumljeno. Spoznali smo, da morajo

predvsem Bohinjci skrbeti za svojo dediščino. Samo zgradba, ki je posebna, drugačna, samosvoja, lahko vzbudi zanimanje drugih. Zato je potrebno poiskati in gojiti tiste oblike nacionalne identitete, ki nas bodo naredile v Evropi prepoznavne med sebi enakimi.

Slika 12: Funkcionalna skica notranjščine preurejenega senika v delovno raziskovalni in bivalni prostor.

Functional sketch of the hayloft's interior: refurbished into a research and residential space.

Slika 13: Načrti avtentične obnove "Vorenčeve svisli" na Uskovnici.
Plans for authentic refurbishment of "Vorenčeve svisli" on Uskovnica.

Prepričani smo, da se je z obnovo "Vorenčevih svisli" ohranilo dragoceno planšarsko stavbno izročilo, ki je tudi strokovno dokumentirano. Posebno vrednost daje tej ugotovitvi tudi dejstvo, da je obnovo "Vorenčevih svisli" vodil in izvajal pokojni Jože Sodja (po domače - Kavcov Joža, rojen 11.12.1908, umrl 21.9.1996) iz Srednje vasi, planšar, tesač, nosač,... skratka zadnja legenda bohinjkega tesarskega, gospodarskega in planšarskega izročila ter regionalne planšarske arhitekture.

Sliki 14, 15: "Vorenčeve svisli" po obnovi in detajl vogalne zveze (foto: D. Kušar).

"Vorenčeve svisli" after refurbishment and detail of the corner binds.

Viri in literatura

- Brenmann, G. U., 1885: Baukonstruktions lehre. Leipzig.
 Cevc, T., 1984: Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem. DZS, Ljubljana.
 Fister, P., 1986: Umetnost stavbarstva na Slovenskem. Cankarjeva založba, Ljubljana.
 Gupieniec, R., 1878: Holzarchitektur im Mittelalterlichen Danzig. Bonner Hefte zur Vorgeschichte, Nr. 18, IV 2.
 Kos, F., 1902: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, I. knjiga. Leonova družba, Ljubljana.
 Kress, F., 1940: Der praktische Zimmerer. Otto Maier Verlag, Ravensburg.
 Kurent, T., Kušar, J., 1982: Zur geschichte der Vorfertigung: Die Kremsmünster Urkunde aus dem Jahr 777. Die Bautechnik 10, str. 350-352
 Kušar, J., 1995: Slovenske lesene konstrukcije - dediščina = Slowenische Holzkonstruktionen - Erbe. (V: Kušar, J., et al: 1. mednarodni seminar o gradnji v lesu za študente arhitekture in gradbeništva, 1. - 8. februar 1995). Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana, str. 11-22.
 Opolovnikov, A. V., 1998: Old Obdarsk and legendary Towns beyond the polar Circle. Moskva.
 Phleps, H., 1942: Holzbaukunst der Blockbau. Bundesverlag, Karlsruhe.
 Puusta R., 1996: Timber Construction in Finland. Museum of Finish Arch. and Writers, Helsinki.
 Schumi F., 1882/3: Archiv für Heimatkunde, Band I, Ljubljana.

prof dr Jože Kušar
 asist dr Domen Kušar
 Fakulteta za arhitekturo
 Univerza v Ljubljani
 domen.kusar@fa.uni-lj.si